ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 101, Şubat 2020, s. 15-43

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.39795>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
17.11.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.02.2020

Doç. Dr. Mehmet SARI

Afyon Kocatepe Ü. Fen Ed. Fak. Eski Türk Ed.
msari@aku.edu.tr

ADANALI ZİYÂ'NIN MENSUR YAZILARINDAN “BİR YOLCUNUN GÖRDÜKLERİ” VE DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ*

Öz

XIX. yüzyıl şâirlerinden Adanalı Ziyâ 1859'da Adana'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Yüksek öğrenim için Adana Valisi Ziya Paşa tarafından İstanbul'a gönderildi. Öğrenimini yarıda bırakıp okuldan ayrıldı. Edindiği yeni çevrede dönemin baskıcı yönetimine karşı mücadele vermeye başladı. Tutuklanarak Fizan'a sürüldü. Af edilmesi sonrası “Afyonkarahisar Vakıflar İdaresi”ne görevlendirildi. Aşk, adalet, özgürlük, vatan temalı şiirler yazmaya devam etti. Afyonkarahisar'ı çok sevdi ve buraya yerleşti. İlçelerine sık sık seyahatler yaptı. 1932'de burada vefat etti. Şiirlerini bir defterde toplamak istedi. Ancak bunu gerçekleştirmedi. Şiirlerinin bir kısmı kayboldu. Bir kısmı çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlandı. Ziyâ'nın yayınlanmış mensur eserleri de vardır. Bunlardan birisi Çivril'e yaptığı seyahat üzerine yazılmıştır. “Bir Yolcunun Gördükleri” başlığıyla yayınlanır. Ziyâ, bu yazısında halkçı, toplumcu bir tavır sergiler. Gördüğü aksaklıkları ve haksızlıkları dile getirir. Yöneticileri uyararak çözüm yolları gös-

*3-5 Mayıs 2018 tarihinde Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen Asoscongress 4. Uluslararası Filoloji Sempozyumu'nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

terir. Yaptığımız çalışmada bu yazısının metni verilerek hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: XIX. Yüzyıl, Adanalı Ziyâ, şâir, nâsir, Afyonkarahisar.

ADANALI ZİYA'S PROSE "A PASSENGER'S HIS SEES"

Abstract

Adanalı Ziya who was a poet in XIX. century was born in Adana. He graduated on primary school in Adana. He was dispatched to İstanbul for high school by Ziya Paşa who was governor of Adana. He left the school, he did not graduate. He started campaigning opposite to oppressive government in his new entourage. He was expatriated with he was under arrest. He was forgiven then he was employed to "Afyonkarahisar Vakıflar İdaresi". He continued writing poems about love, justice, freedom, homeland. He loved Afyonkarahisar so much and he settled in here. He traveled to its districts. He died in here in 1932. He wanted to collect his poems in a notebook but he could not it. Some of his poems were lost. Some of them were published various magazines and newspapers. Ziya has also prose works. One of them was written about travel to Çivril. It is published under the heading "Bir Yolcunun Gördükleri". Ziya shows a popular, socialist attitude in this work. He said injustices and hitches. It shows the solution ways by warning the managers. We will make an evaluation about the work by giving text of the article.

Keywords: XIX. Century, Adana Ziyâ, poetry, nashir, Afyonkarahisar.

GİRİŞ

Aslen Adanalı olmakla beraber ömrünün büyük bölümünü Afyonkarahisar'da geçirdiği için daha çok Afyonkarahisarlı şâir ve yazarlar içinde zikredilen (Sarı, 29-30 Eylül 1995: 143; Sarı 2001: 49) Adanalı Ziyâ, XIX. Yüz yıl şâirlerindendir. 1859'da Adana'da doğan ve asıl adı "Mıstan" olan Ziyâ, Rüşdiye'de okuduğu yıllarda, zamanın Adana Valisi Ziyâ Paşa tarafından keşfedilmiş ve yüksek tahsil için İstanbul'a gönderilmiştir. Burada edindiği yeni çevrede İstibdat yönetimine karşı yazdığı hicviyelerinden dolayı tevkif edilmiş, Fizan'a sürülmüştür (Sarı, Abril 27-29 2017: 1185). Avf edilmesi üzerine 1895'te Afyonkarahisar Evkaf'ına görevlendirilen Ziyâ, otuz yedi yıl yaşadığı Afyonkarahisar'da 26 Ağustos 1932 tarihinde vefat etmiş ve bu topraklara defnedilmiştir (M.Tacetin 1933: 6; Yersel 19 Eylül 1934: 193; Sencer, 29 Birincikânun 1936: 50; Sarı 2007: 736) (bk. Fot. 7).

Ziyâ'nın, bir defterde toplayamadığı şiirlerinin bir kısmı kaybolmuş, bir kısmı ise *Tercümân-ı Hakikat*, *Ferdâ*, *Mekteb*, *Maarif*, *Peyam-ı Edeb*, *Afyonkarahisar'da Nur*, *Îkâz*, *Büyük Doğu*, *Son Haber*, *Gür Ses*, *Duyum*, *Taşpınar*, *Gençliğin Sesi* gibi gazete ve dergilerde, Arap ve Latin harfleriyle yayınlanmıştır. Manzumeleri yanında, Ziyâ'nın Çivril'de askerlik görevini yapan evlatlığını ziyaret için gittiği "Sandıklı-Dinar-Çivril Seyahati"ni anlatan ve *Îkâz* Gazetesi'nde "Bir Yolcunun Gördükleri"¹ başlığıyla yayınlanan mensur yazısı (Îkâz, 8 Rebiülâhir 1343: 1-2; Vicdânî, 21-23 Nisan 1962, S. 2056-2057: 2) dışında değişik dergi ve gazetelerde Arap harfle-

¹ *Îkâz* Gazetesi, 8 Rebiülâhir 1343, s. 1; "Adanalı Ziya-Hayatı ve Şiirleri-", *Vicdânî*, *Gençliğin Sesi*, 21-23 Nisan 1962, S. 2056-2057, s. 2.

riyle veya Latin harfleriyle yayınlanmış başka mensur yazıları da vardır. Latin harfli manzum ve mensur yayınlarda, metnin anlamını bozan önemli hatalar bulunmaktadır. Mesela Ziyâ'nın;

"Umûmun celb-i hoşnûdîsi hoş ef'âle tâbî'dir

Şa'îri ek de buğday bekle, beyhûde ta'abdendir"

beytindeki, "arpa" anlamındaki "şa'îri" kelimesi, bir yerde "Şairi", bir yerde "Şiiri", başka bir yerde de "Şâiri" şeklinde yayınlanmıştır (Sarı, 2019: 505; Sarı, Ekim 2019: 199). Ziya ile ilgili, çoğu biri bininin-hatalarıyla aynen-tekrarından ibaret olarak yapılan bu tür çalışmalar, Ziya'nın tanıtılması bir yana onun ışığını karartmış, kemiklerini sıplatmıştır. Uluslararası bir sempozyumda bildiri olarak sunulan (Sarı, 27-29 Nisan 2019) ve uluslararası hakemli bir dergide makale olarak yayınlanan "Metin Neşrinde İhtisas ve İhtimam Noksanlığı: Evrâk-ı Hazân Örneği" (Sarı, 2019: 145- 204) başlıklı çalışmada, amatörce yapılan iki eser üzerinde durularak sonuçta, bu eserlerin toplanarak imha edilmesi gerektiği teklifinde bulunulmuştur.

Ziyâ hakkında vefatından bir yıl sonra 32 sayfalık küçük bir kitap hazırlanmış (M. Tacettin 1933), onu yakından tanıyanlarca yerel gazete ve dergilerde tefrikalar yayınlanmış (Vicdanî 1962-1963; Sencer 1936-1950), hakkında yazılar yazılmış (Yersel, 19 Eylül 1934: 193; Gökdemir, 27 Ağustos 1935: 175; Aygen, 31 Ağustos 1961: 1; Çizmeciler, 7-10 Temmuz 1970: 21), ansiklopedi maddeleri yazılmış (Gövsâ (?): 413; İnal 1988: 2070; Karahan 1988: 353; K. 1998: 660; Sarı 2007: 706; Tunç, 2018: 1890; Sarı, Ekim 2019: 505); ulusal (Sarı, 1995; Nasrattinoğlu, 2002; Yüksel, 2007) ve uluslararası (Sarı, Abril 27-29 2017; Sarı, 5-7 Nisan 2018; Sarı 3-5 Mayıs 2018; Sarı, 18-20 Nisan 2019; Sarı, 27-29 Nisan 2019) sempozyumlarda bildiriler sunulmuş ve uluslararası hakemli dergilerde bilimsel makaleler yayınlanmıştır (Sarı, Abril 27-29 2017: 1185-1211; Sarı, Temmuz 2019: 91-122; Sarı, 2019: 145- 204; Sarı, Ekim 2019: 199-214). Adanalı Ziya'nın edebiyat tarihimizde hak ettiği yeri alabilmesi için hayatını, edebi şahsiyetini ve şiirlerinin tenkitli metnini içeren akademik bir çalışma yapılarak kitap halinde yayınlanması şarttır¹.

Ziyâ ile ilgili olarak, Arap harfli *İkâz Gazetesi*'ni taradığımız sırada rastladığımız "Bir Yolcunun Gördükleri" yazısıyla Ziyâ'nın, şairliği yanında nâsirliğinin de olduğu dikkatimizi çekti. Şiirlerinden hareketle bir fikir adamı, bir düşünür, bir filozof, bir heccav, bir münevver olduğunu söyleyebileceğimiz Ziyâ, şiirlerinde ve üzerinde durduğumuz mensur seyahat yazısında halkın, köylünün, çiftçinin yanında yer almış ve büyük bir cesaretle –aşağıda üzerinde duracağımız- toplumsal bir soruna değinerek çözüm yolu göstermiştir.

Adanalı Ziyâ'nın Nâsirliği

Araştırmalarımız sonunda iyi bir eğitim aldığını, Arapça ve Farsça dillerinden haberdar, edebiyat bilgi ve teorilerine hâkim olduğunu tespit ettiğimiz ve bunları şiirlerinde de gördüğümüz Adanalı Ziya, "nazm"da olduğu kadar "nesr"de de başarılıdır. Ziya'nın şiirlerini derleyip yayınlayan Araştırmacı yazar müderris Bekir Sıtkı Sencer onun vefatı üzerine yazdıkları yazılarında, "*Divan Edebiyatının tanınmış, kudretli üstadlarından, nazımda olduğu kadar nesirde de ateşli talâkat ve belâgat gösteren üstad Adanalı Ziya hakikaten ardı gelmeyen hayata gözlerini kapamıştı...*"(Sencer, Ağustos 1939: S. 77, 95) der.

¹ Hakkında yirmi yıla yakın bilgi ve belge toplamaya çalıştığımız Adanalı Ziyâ'nın elde ettiğimiz Arap harfli (elyazması ve matbu) ve Latin harfli metinlerinden hareketle başlattığımız bir proje çalışması devam etmektedir (Bk. Fot. 8).

Her gün takip ettiği gazetelerin alt yazılarını muhakkak okuyan Ziyâ (Vidânî 24 Nisan 1962: 2), yaşadığı zamanın birçok edibi gibi nazm yanında mensur eserler de vermiştir. "Şiir ve İnşa"da, Ziya Paşa'nın tesiri görülen Adanalı Ziyâ'nın yaşadığı dönemde ve vefatından sonraki dönemlerde, şiirlerinin yayınlandığı yukarıda adları zikredilen dergi ve gazetelerde bazı mensur yazıları da Arap harfleriyle veya Latin harfleriyle yayınlanmıştır. Elde fazla örneği olmayan bu eserleri belki de, şiirlerinin bir kısmı gibi, bir deftere yazılmadıkları için kaybolup gitmiştir. Bazılarının metnini verdiğimiz bu mensur eserlerindeki ve "Bir Yolcunun Gördükleri" yazısındaki üsluptan Ziyâ'nın, nesirde de başarı gösterdiğini; "inşa" hususunda gerekli bilgiye sahip bulunduğunu, "Şiir ve İnşa"nın inceliklerine vakıf olduğunu söyleyebiliriz.

Ziya'nın şiirleri yanı sıra seyahat yazıları, dostlarına yazdığı, birer münşeât örneği sayılabilecek edibâne ve hürmetkârane yazılmış mektupları da bulunmaktadır. Ziyâ, Sandıklı'ya yaptığı bir ziyaret sırasında kendisiyle yakından ilgilenen, Afyon'a dönüş sırasında kendisini yolcu arabasına kadar gelip yolcu eden yakın dostu Öğretmen Enver Ergun (Vidânî) (bk. Fot. 1) Afyon'a geldikten bir süre sonra-Kurban bayramına yakın bir zamanda-yazdığı hem teşekkür hem bayram tebriği mahiyetindeki mektubu şöyledir:

"Vefâ-perver sevgili Enver'im,

Vatana, millete, zinde-rûh, sermâye-i feyz ü fütûh uzuvlar yetiştirmek için geceyi gündüze katan rûfakâ-i mesâ'inizle ma'an teşkil eylediğiniz hey'et-i muvakkare muvâcehesinde hürmetlerle eğilerek takarrüb eden 'idi tebrîk ve şu râsime-i müftehire'nin mutazammın olduğu temenniyyât-i sa'âdet gâyet, nâtika-i cân ü vidânî kemâl-i incizâb ve muhâlasatla teşrik eylerim. 20-03-928" (Vidânî 14 Ağustos 1962: 2).

Ziyâ'nın nesrine bir misal de, emeklilik maaşına zam yapılması talebi hakkında "Evkâf Müdiriyyet-i Umûmiyesi"ne yaptığı müracaatına cevap alamayışı üzerine ikinci defa yazdığı dilekçe metnidir:

"Evkâf Müdiriyyet-i Umûmiyesi'ne,

Hayrânı kaldığım hikmetin tahtında lâ-şey kabilinden olan bu niyâzın is'âfi mümkün olmyacaksa, hem-hâlim olan bunca perîşânlara rağmen kîse-i milletten bol bol Yalova ve sâ'ire safâlarını süren bahtiyârân "Aşkına" olsun kat'i ve sarîh bir cevâp lûtfedilsin.

(İnnâ li'llah ve innâ ileyhi râci'ün) hükm-i âsümânesîne tebean "ölmezden evvel öler" inzi-vâ-gâh-ı ye'simi kendime bir makber ittihâz edeyim." (Vidânî 15 Ağustos 1962: 2)

Yeri gelmişken belirtmek isterim ki, Ziyâ'nın bu yazısında "İnnâ li'llah ve innâ ileyhi râci'ün" (Biz Allah içiniz ve O'na döneceğiz) (Bakara Sûresi, âyet 156) âyetine ve mutasavvıflarca, "Fenâ fi'llâh" makâmına işâret edilen bir hadis olduğu kabul edilen ve tasavvufta çokça kullanılan "Mûtû kable en temûtû" (Ölmeden önce ölünüz) meşhur sözüne (Yılmaz 1992: 128) yer vermesi onun inancına ve bu konudaki bilgisine belge durumundadır. Ne yazık ki, Ziya üzerine yapılan çalışmalarda hep alkole düşkünlüğü öne çıkarılmış, onun inancı üzerinde pek durulmamıştır (Temmuz 2019: 91).

Nesir halinde yazdığı dilekçelerine bir cevap alamayan Ziyâ, derdini yakın dostu Enver Ergun ile paylaşır ve ona irticalen, metnini verdiğimiz "Evkâf Müdiriyyet-i Umûmiyyesine" başlıklı eserini söyleyiverir (Vidânî 16 Ağustos 1962: 2). Bu belge ve bilgiler Ziyâ'nın nesirde de ne kadar başarılı olduğunu gösterir.

Adanalı Ziyâ'nın, şiirlerinin ve nesirlerinin bir kısmının neşr edildiği Afyonkarahisar mahalli gazetelerinden "*Îkaz*"ın yeniden yayın hayatına başlaması üzerine duyduğu sevinci dile getirdiği, "*Bu da Bir Nev' Söyleniş: Büyük Şâ'irimizin Gazetemize İltifâtı*" başlığıyla neşr edilen manalı kısa yazısı da şöyledir:

"Îkâz Müdirriyet-i 'aliyyesine

Karahisârimizin ak yüzi haber-i istifâdesi olan muhterem (Îkâz)ın tekrâr sahne-i intişâra kudûmunu ma'al-mesârr tebrîke kıt'a-yı âtiyi vesîle ittihâz idiyorum efendim":

Beşerün kuvve-i fikriyyesine

Dâ'imâ gafleti olmuş pister

Ona bahşende-i fa'âliyyet

Olacak cânlı bir îkâz ister" (Îkâz 14 Muharrem 1342/27 Ağustos 1338-1923: 1) (bk. Fot. 2)

Ziyâ'nın, *Îkâz Gazetesi*'nde "Tahzîr" adlı aşağıda metnini verdiğimiz bir gazeli yayınlanır. Ziyâ gazeline, ciddiyeti bırakıp maskaralık yapan, menfaatperest, özü sözü biri birini tutmayan, giyim-kuşamla adam sırasına girdiğini sanan, Allah'tan korkmayan, halkı kandıran, ikiyüzlü birini tenkit eder:

Gazel

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

(Fâ'ilâtün)

(Fa'lün)

"Yüzüne karşı dimek olmasın ammâ babalık

Yapdığın şey yakışksız apaçık bir kabalık

Uymuyor kavline fi'lin görüyorken her kes

Kimi te'mîne emek sarf idiyorsun be alık

Seni bil saydıran âdem sırasında şöyle

İlk nazarda göze çarpan kıravatla yakalık

Gargara şişesi mi sandın efendi halkı

Ki ide ağzına bir kirli paçavra tapalık

Halk açlıktan ölür sen ha bire vir yiyeyim

Bak da Allâh'dan utan gördüğün iş kaç paralık

Boyun eğsin mi hevâ vü hevese ciddiyyet

Nemek-i sohbet olup gitmededir maskaralık

İkiyüzlü yaşıyor hem suda hem de karada

El-hazer rengine bakma bu balık başka balık" (Îkâz, 21 Şaban 1342/27 Mart 1340-1923, Se-
ne: 5, Nu: 434-435, s. 1) (Bk. Fot. 3)

Ziyâ'nın çok sevdiği bir dostu, bu gazeli okuyunca söylenenlerden dolayı gücenir (Vicdânî, 24
Ekim 1962: S. 2209, 2). Bunu öğrenen Ziyâ müteessir olur ve "Te'essüf" adlı nesirini yazar.
Ziyâ'nın nezâket sâhibi oluşunu ve nesirdeki maharetini gösteren bu yazının metni de şöyledir:

"Te'essüf

Geçenki (tahzîr)imizin tâ uzaklardan bir tekdîr ile karşılanışı i'timâd-ı tâm tahtında diyebil-
rim ki bir tevehhüm eseridir. Tekdîr öteden beri hürmet-kârı olduğum bir menba'dan sudûr
itmiş olmak i'tibârıyla mûcib-i te'essüfüm oldu. Yoksa mâhiyyet-i mücerredesine bakılınca o
tekdîrin te'sîri ikinci, üçüncü, belki de hîçinci derekede kalır. Her hâlde menba'-i tekdîre
tahzîrin öyle bir sû'-i maksadı olmadığını te'mîn ile berâber te'yîden 'arz-ı ihtirâm eylerim."
Adanalı Ziyâ (Îkâz 7 Ramazan 1342/10 Nisan 1340-1923:1; Vicdânî 27 Ekim 1962: 2) (Bk.
Fot. 4)

Ziyâ'nın, nazımda olduğu kadar nesirde de başarılı olmasının sebeplerinden biri Arapça ve
Farsça dillerinin inceliklerini bilmesi ve bu bilgilerini Osmanlı Türkçesi ile yazdığı nazım ve
nesrinde başarılı bir şekilde kullanmasıdır. Onu yakından tanıyan ve hakkında "Vicdânî" mah-
lasıyla uzun tefrikasını neşr eden araştırmacı- yazar Öğretmen Enver Ergun şöyle der:

"Merhûm-i müşarû'n-ileyh Türkçe nazım ve nesirde mükemmel bir üstâd olduğu herkesçe
malûmdur. Hele Arapça ve Acemcenin edebiyatına hakkıyla vâkıf olduğu kadar da yazar ve
konuşuyordu. Koca Üstâd gâyetle hoş-sohbet, edip, mütevâzî aynı zamanda vakur ve meclis-
ârâ mücessem bir fazilet idi." (Vicdânî 30 Mayıs 1963: 2.)

Şiirlerinde olduğu gibi nesrinde de Arapça ve Farsça kelime ve terkiplere çokça yer veren
Ziya'nın, "Bir Yolcunun Gördükleri" başlıklı mensur yazısı bunlardan biridir.

Adanalı Ziyâ'nın Çivril Seyahatleri

Adanalı Ziyâ, Afyonkarahisar'a geldikten sonra burada yakın dostlar edinmiş ve Afyonkarahi-
sar'ı çok sevmiştir. Ziyâ'nın, zaman zaman şehrin dışına çıkarak bazı ilçelere seyahat ettiği
bilinir. Seyitgazi, Şuhut, Sandıklı, Dinar, Çivril bu ilçelerden bazılarıdır. Vicdânî, "Fakat Af-
yon kasabaları içinde en çok Şuhut Kasabası'nı sever ve Afyon'da sıkılınca hemen Şuhut'a
giderdi" (Vicdânî 2 Ocak 1963: 2) der. Afyonkarahisar'a uzak olmasına rağmen Ziyâ'nın , en
çok seyahat ettiği yerlerden biri, o zamanlar Afyon'a bağlı bir kaza merkezi olan Çivril'dir.
Ziyâ'nın şiirleri Koçoğlu Şükrü Bey tarafından çıkarılan *Îkâz Gazetesi*'nde¹ yayınlanır. Gazete
Çivril Kaymakamlığına ve Çivril Belediye Reisliğini de gönderilmektedir. O zamanlarda Çiv-
ril Numune Mektebi Müdürü olarak görev yapmakta olan Öğretmen Enver Ergun'un yazdığına
göre Ziyâ'nın şiirlerini-bilhassa "Hüviyyet-i Rindânem" adlı gazelini-okuyup beğenen gönül

¹ Afyonkarahisar mahalli gazetelerinden olan *Îkâz Gazetesi*, Avukat Koçzade Mehmet Şükrü Bey tarafın-
dan 1335/1919 tarihinde Arap harfleriyle günlük olarak neşre başlar.

ve keyif ehli Kaymakam Hamdi Bey, Belediye Başkanı Necip Bey, Tahrirat Kâtibi Osman Bey, Çivril Belediye Doktoru Rahmi Bey, Şeyh Mehmet Ali Efendi, Nafiz Efendi, Pepik Ahmet Ağa gibi Çivril'in yöneticileri, münevverleri, dervişleri ve ağaları Ziyâ'ya karşı gıyabında bir sevgi duymaya başlar; onu görmek ve elini öpmek isterler (Vicdânî 28 Nisan 1962: 2). Bunu öğrenen Ziyâ, Çivril'de süvari jandarma olarak görev yapan evlatlığı Ziyâ'yı ve ailesini de ziyaret etmek için zaman zaman Çivril'e seyahatte bulunur. Ziyâ Çivril'de "Bey Baba" diye hürmetle ve muhabbetle karşılanır. Gece hayatının pek güzel olduğu söylenen Çivril'de Ziyâ için bağ ve bahçelerde ziyafetler verilir; sofralar kurulur; üzümle rakı içmeyi çok sevdiği için yediveren asma koruklarından mezeler ve mis kokulu koyun yoğurdundan mezeler hazırlanır ve sohbetinden istifade edilmeye çalışılır. (Vicdânî 30 Nisan 1962: 2; 1 Mayıs 1962: 2; 2 Mayıs 1962: s; 4 Mayıs 1962: 2; 5 Mayıs 1962: 2).

Görüldüğü gibi Ziyâ alkole çok düşkündür. Ancak o, İstanbul'da İstibdat İdaresine karşı verdiği mücadele dönemlerinden vefatına kadar ayrı kalmadığı alkolün hiç bir zaman emrine girmemiş ve hep akli başında yaşamıştır. (Sarı, Ekim 2019: 199; Sarı, 2019-baskıda: 203-260).

Ziyâ, çok sevdiği Çivril'de birçok şiir yazmıştır. "Feryat", "Mübâhât", "Galeyân", "Semere-i İnfi'âl", "Nasıl Yaşamalı", "İblâğ-ı Hak", "İntikâd-ı Şûhâne", "Barika-i Ciddiyet", "İntibâha Da'vet", "Teşrih-i Derd", "Peyâm-ı Hâl ü Mahâl", "Tefekküh", "Ortaya", "Görünür", "Ağlar mısın Güler misin" adlı manzumeleri bunlardandır.

Ziyâ, Çivril'e gidişlerinden birinde o sıralarda Çal'da kaymakamlık yapan, "Bizim Şemsettin Bey" dediği dostu Şemsettin Akan'a (Afyon'un asil ailelerinden Kadı Mesut Efendi'nin torunu) kendi el yazısı ile yazdığı bir beyit yazıp göndermek istediğini Öğretmen Enver Ergun'a söyler. Beyit, Çal'a giden birisiyle gönderilir. Vicdânî, beyitte söylenenlerden hareketle Ziyâ'ya takılır ve "O Çal'da güneş, onun ziyâsı Çivril'e gelse çok mu? Şu halde bizler öveyi kardeşleriz, görüldüğü zaman hatıra alınır kimseleriz. Ziyâ, o güneşin taht-ı tasarrufunda öyle mi?" diye latife eder. Ziyâ'nın hazır cevabı çok güzeldir: "Hâşa, hâşa; Nûr'um, Enver'im sensin" der. Bunun üzerine de Vicdânî, "Tamam doğru, Ziyâ da, nûr da şemsin taht-ı tasarrufunda olur, demek beni de o adamın tasarrufuna sokmak niyetindesin" (Vicdânî 18 Mayıs 1962: 2) der, gülüşürler.

Arapça isim olan "ziyâ": "ışık, aydınlık, ılık yansıması"; Arapça sıfat olan "enver": "daha nurlu, çok parlak"; Arapça isim olan "şems": "güneş" demek olup; Türkçemizde "ay" karşılığı olarak da kullanılan "ziyâ" (ışık) da "enver" (nûr) de "şems" (Güneş)in tasarrufu altındadır. Burada şunu da zikretmek isterim ki, Ziyâ'nın hayatı ve dostları iyi bilinmeden, beyitte geçen kelimeler, özel ad (Ziyâ: şâirin mahlası; Enver: şâirin yakın dostu; Şems: Çal Kaymakamı Şemseddin Bey) olmaları yanı sıra, astronomi terimi (Ay'ın, ışığını Güneş'ten alması) olarak da değerlendirilmeden beyitteki ince söyleyiş ve manâ derinliğine ulaşılamayacaktır. Çivril'de söylenen söz konusu beyit şöyledir:

"Doldururken bir güneş dünyâyı feyz-i nûr ile

Çok mu gelse Çal'daki Şemsin ziyâsı Çivril'e" (Vicdani, 19 Mayıs 1962: S. 2076, 2)

(Bir güneş, ışığının feyzi ile dünyâyı doldururken, Çal'daki Şems'in ziyâsı Çivril'e gelse çok mudur?)

Ziyâ'nın, çalışmamızın temelini teşkil eden "Bir Yolcunun Gördükleri" mensur yazısı da böyle zamanlarda yazılır. Yakın dostu Öğretmen Enver Ergun'un 1339 senesinin ilkbaharında Çiv-

ril'e naklini öğrenen Ziyâ, Vicdânî'ye, "Çok güzel, hele bir yaz gelsin, ben de gelirim, benim Ziya da orada süvari jandarması. Çocukları da bir hayli büyüştür" (Vicdani, 20 Nisan 1962: S. 2055, 2) der ve sonbaharda Çivril'e gider. Ziyâ'nın, Sandıklı-Dinar-Çivril yolculuğunu anlatan "Bir Yolcunun Gördükleri" yazısı Afyonkarahisar mahalli gazetelerinden *İkâz* gazetesinde Arap harfleriyle (8 Rebiülâhir 1343/5 Teşrinisani 1340-1923: 1), *Gençliğin Sese* gazetesinde Latin harfleriyle (Vicdani, 21-23 Nisan 1962: 2) neşredilir. Burada bulunan hatalı kelime ve terkipler yeniden kurduğumuz metinde dipnotlarda verilmiştir.

"Bir Yolcunun Gördükleri" Yazısının Metni

"Bir Yolcunun Gördükleri"

"Hedef-i 'azîmet, Çivril. Karahisârdan nehâren hareket, fî 29 Eylül (1)340 Pazarirtesi. Vesâ'it-i nakliyye posta arabası:

Înâz karyesi hizâlarında araba şosedan sapdı. Tarlalar arasında eğri büğri bir takım yollara daldı¹. Ba'zı mahallerde bu yollar o kadar müz'icdi ki taşlıklar içinde sağa sola araba yalpasının ciğer-hırâş sarsıntılarında mütahassıl ıztırâb- kablumbağa nisbetinde olsun²-bir seyr-i âsûde yayan yürümeyi, o hâle bin kerre tercîh itirdi.

Şosedan çıkışın ve bu a'vec (ü) mu'vecc³ yola sapışın sebebini cân havliyle nihâyet bir yirde arabacıdan sordum. Sebebi, o taraflardaki şose aksâmının bozukluğu ve şu günlerde der-dest-i ta'mîr olduğu için buralardan araba mürûr u 'ubûrunun memnû'iyeti⁴ imiş. Bu ta'mîrâtı ikmâle ise küll-i yevm ancak dört beş 'amale istihdâmıyla bezl-i ğayret olunuyormuş. Hakîkat-se zihî⁵ ğayret! Zihî 'ulüv-i himmet⁶!.. İşte şu kısa mesâfede uzun boylu birçok mihen ü meşâkkdan⁷ sonra gice sâ'at iki sularında Sandıklı'ya girebildik.

Sandıklı'yı bundan birkaç sene evvel görmüş olduğum için o zamanki hâliyle şimdiki hâli arasında olan fark-ı intizâmı anlamak merâkına düşdüm. Hayfâ ki vaktin gice olması⁸ buna rûy-i müsâ'ade göstermedi. Şu kadar ki sâ'ir kazâ merkezlerimiz miyânında⁹ daha sevimliliği kabil-i inkâr olmayan bu kasabaya girer girmez bir bir gözüme ilişen ğaz şu'leleri bir vakt maskat-ı re'simde giceleri tatlı tatlı temâşâsına koyulduğum yıldız böceklerini andırıyordu.

İndiğimiz¹⁰ hânda araba hayvanları soluklandıktan biraz da biz râhatlandıktan sonra yine giceleyin sâ'at yediye doğru yola çıkıldı.

Sabahlayın sâ'at bir râddelerinde Dînâr'a girerken bir kaya eteğinden nebe'ân iden meşhûr (Menderes) suyunun mecrâsına pür-tehevvür sukûtunu doğrusı şâyân-ı temâşâ buldum.

O gün¹¹ Çivril'e tren yokmuş. Bi't-tab¹ orada giceledik. Dînâr, iki taraflı ebniye ve arkaları bâğ, bâğçe olmak üzere boylu boyuna giden muntazamca bir caddeden 'ibâret ve manzarası

¹ Vicdânî'de "daldık"

² Vicdânî'de "olsa"

³ Vicdânî'de "âvec muavveç"

⁴ Vicdânî'de "mürur ve üburunun memnuiyeti"

⁵ Vicdânî'de "zehi"

⁶ Vicdânî'de "zehi ulüv-i himmet"

⁷ Vicdânî'de "mihen-u meşaktan"

⁸ Vicdânî'de "Hayfaki vaktin geç olması"

⁹ Vicdânî'de "sair kazalarımız meyanında"

¹⁰ Vicdânî'de "Endiğimiz"

¹¹ Vicdânî'de "O dün"

câlib-i rağbetdir. Yalnız orada oturan yabancılar su ve havâsının ağır ve ısıtılmalı olmasından şikâyet idiyorlar.

30 Eylül, salı; gündüz sâ'at altıyı geçerek Dînâr istasyonundan trene bindik. Sâ'at on'a doğru mûntehâ-yı hudûd-ı seyâhat olan Çivril'e geldik. Berây-i istirâhat burada bir müddet ikâmet niyetindeyim.

Hey'et-i mecmû'ası i'tibâriyle ahvâl-i mahalliyye henüz nazar-ı ittılâ'ıma inkişâf itmediyse de² arpa buğday gibi zahâ'ir-i ihtiyâcâtı bâ-husûs efvâh-ı 'acezede deverân idüp duruyor.

Bu miyânda en câlib-i dikkat mes'ele; sene-i hâliyyede³ dolu ve sel gibi pek müdhiş âfât-ı semâviyye vü arziyyeye⁴ ma'rûz kalan kazâ mahsûlâtındaki killele rağmen pâzâr yerine gelen buğdayların bir kaç dest-i ihtikâr tarafından toplanarak İzmir ve mevâki'-i sâ'ireye sevk idilmekde olmasıdır ki yanıla yakıla söylendiğine göre bu sûret, zâten darlık içinde geçen ma'îşet-i 'aceze vü fukarâyı⁵ açıklıktan ölmek derecelerinde tazyika hîdmet ider bir müdhiş felâket oluyor imiş⁶.

Merâci'-i resmiyyenin bu kabîl hâlât-ı musâhib-engîze ilâ-nihâye⁷ göz kapamayacakları tabî'dir.

Şunu da 'arz ideyim ki Çivril merkezi henüz köy hâletdedir⁸. İçinde ve kıybucağındaki birkaç emâkin-i resmiyye vü şahsiyyeden sarf-ı nazar olunca⁹ yerli ve 'ale'l-husûs ğurebâ için vücûdî vücûb tahtında bulunan 'âdî bir hamâmcıyı bile yoktur.

Şu ahvâle nazaran diyebilirim ki burası 'âdetâ nîm-medeniyyetle bedeviyyetin gelişigüzel imtizâcından teşekkül itmiş bir mevki'dir.

Mevki'in ihtimâl ki daha fazla vâkıf olamadığım¹⁰ birçok mahâsin ü mezâyâsı da vardır. İnşâ'allah vukûf peydâ itdikce onları da pey-der-pey yazarım." (Adanalı Ziyâ, İkaz Gazetesi, 8 Rebiülâhîr 1343/5 Teşrîn-i sâni 1340-1923:1 (bk. Fot. 5-6); Vîcdânî, 21-23 Nisan 1962: 2)

"Bir Yolcunun Gördükleri" Yazısının Düşündürdükleri

Ziyâ'nın, Arap harfli nüshadan hareketle yeniden kurduğumuz Latin harfli metni verilen seyahat yazısında anlattılanları özetleyerek sonunda bir değerlendirme yapmak isterim. Adanalı Ziya, Afyonkarahisar'dan Çivril'e gitmek için, 29 Eylül 1340 (1921) Pazartesi tarihinde Posta arabası ile yola çıkar. Bir süre sonra İnaz Köyü yakınlarında şoseden saparak tarlalar arasındaki eğri bükürlü yollardan, sıkıntılar içinde gece saat 2'de Sandıklı'ya ulaşır bir hana inerler. Burada bir müddet dinlendikten sonra gece saat 7'ye doğru tekrar yola çıkarlar ve sabah saat 1'e doğru Dinar'a girip Menderes Nehrinin çıktığı yerde mola verirler. O gün Çivril'e giden tren olmadığı için geceyi Dinar'da geçiren Ziya Dinar'ın, iki tarafı binalarla, arkası bağ ve bahçelerle kaplı olmak üzere boyu boyuna giden muntazam bir caddeden ibâret olduğunu söyler. 30

¹ Vîcdânî'de "Bittabi"

² Vîcdânî'de "etmediysede"

³ Vîcdânî'de "sene-i hâliye de"

⁴ Vîcdânî'de "afât-ı semabiye ve arziyye"

⁵ Vîcdânî'de "ma'îşet-i aceze ve fukarayı"

⁶ Vîcdânî'de "oluyormuş"

⁷ Vîcdânî'de "halât-ı mesaib engize ilennehaye"

⁸ Vîcdânî'de "halindedir"

⁹ Vîcdânî'de "bir kaç emakin-i resmiye ve şahsiyeden sarf-ı nazar olunca"

¹⁰ Vîcdânî'de "vakıf olamadığım"

Eylül salı günü gündüz saat 6'dan sonra Dinar İstasyonundan trene bindiklerini yazan Ziya, saat 10'a doğru seyahatinin son noktası olan Çivril'e ulaştıklarını ve dinlenmek maksadıyla bir süre Çivril'de kalma niyetinde olduğunu söyler.

Adanalı Ziya, aruz ve hece ölçüsü ile yazdığı yüzlerce şiirinin yanı sıra sanatlı bir nesir diliyle de yazabileceğini göstermek istercesine oluşturduğunu söyleyebileceğimiz belge hükmündeki yazısının sonlarında Çivril'e ilgili düşündürücü ve dikkate şayan bilgiler verir. Genel görünüşü itibariyle yörenin ilgisiz kaldığından ve gelişemediğinden söz eden Ziya, "*en câlib-i dikkat mes'ele*" (en dikkat çeken mesele) olarak da, bütün ilgisizliğe, sıkıntılara ve o yıl vuku bulan doğal âfetlere maruz kalınmasına rağmen pazar yerine kadar getirilen ürünlerin, "*birkaç dest-i ihtikâr*" (birkaç vurguncu el) tarafından toplanarak İzmir ve diğer yerlere sevk edilmesi olduğunu söyler. Ayrıca halkın yanıla yakıla söylediğine göre bu durumun, zaten darlık içinde olan halkı açlıktan ölme derecesine getirdiğini de belirtir. Adanalı Ziya'nın yazısında asıl vurgulamak istediği husus, "*Merâci'-i resmîyenin bu kabîl hâlât-ı musâhib-engîze ilâ-nihâye göz kapamayacakları tabî'idir*" sözlerindedir. Ziya'nın yaşadığı dönemi ve söylediklerini, yukarıdaki cümlede geçen "*kabîl*" kelimesinin "soy, sınıf" anlamlarına geldiğini de dikkate alarak bu sözleriyle onun, yöneticilerle dostluk kurarak Müslüman-Türk halkını kandıran yerli ve gayrimüslim tüccarların bu türlü faaliyetlerine, devleti yönetenlerin sonuna kadar göz kapamayacaklarını dile getirdiğini söylemek mümkündür. Basite alınamayacak bu değerlendirmenin daha iyi anlaşılması için Ziya'nın şiirlerine şöyle bir göz atmak faydalı olacaktır. Ziyâ, Çivril'de yazdığı "ortaya" adlı şiirinde, mizah hiciv karışımı bir üslupla yöneticileri uyayırken halkın yanında olduğunu gösterir:

*"Eğer didikleri hakikat ise
Başdan başa Türkiye'ye 'âr olur
Ankara neresi ne o rezâlet
Rüsvâlık olursa bu kadar olur*

*Katır cilveleri o kış atmalar
Taban tahtasını yıkıyor turun
Kaç pâranız var içinde öyle yâ*

Aş ekmek milletin yiye kudurun" (Îkâz, 13 Cemâziyelâhir 1343: 1; Vicdânî, 26 Mayıs 1962, Sayı: 2082, 2)

Adanalı Ziyâ, gerek yaşayışında gerekse şiirlerinde halkın yanındadır. Afyonkarahisar merkezde, Şuhut, Sandıklı, Dinar, Çivril gibi ilçelerde ve köylerde halkla, çiftçi ile iç içedir. Şiirlerinde de halkın, köylünün, çiftçinin yanında olduğu ve sorunlarının dile getirildiği görülür. "Söylenişlerimden" adlı gazelinde, halka gücü üzerinde vergi yüklemenin doğru olmadığına değinerek Müslüman olmayanlardan alınan "harâc" adlı verginin çeşitli yollarla Müslümanlardan da alınır hale gelmesini tenkit eder:

*"Vüs'i fevkında yakışmaz halka tahmîl-i rüsûm
Âferin olsun alırsak Müslüman'dan da harâc"* (Îkâz, 7 Rebî'ülevvel 1342: 1).

Köylü ile şehirliyi karşılaştıran Ziyâ, köylünün mütevazılığına, nezâket sahibi oluşuna ve çilekeşliğine "Devran" ve "Köhne Maceralardan" adlı gazellerinde değinir:

"Ne cerrâr olduğun ma'lûm olaydı

Köylü seni kovalardı sırıkla

O köylü ki her mihnete katlanır

Kış yaz dimez ayağında çarıkla" (M. Tacettin, 1933: 29; Sencer, Mayıs-Ağustos 1947: S. 148-151, 427)

"Selâm virmeden aldın ağız tırampetini

Beyim şu köylü kadar da nezâketin yok mu" (Haber, 28 Mart 1927/24 Ramazan 1345: Nu: 210, 2)

Adanalı Ziyâ, "Eski ve Yeni Türklük Âlemi" adlı "Destan"ının 21., 22. ve 23. dörtlüklerinde de her türlü övgüye layık gördüğü köylünün çalışkanlığına, çilekeşliğine değinerek yine şehirli ile kıyaslar ve sıkıntılarını dile getirir:

"Bir sınıf var ayır anı aradan

Bu vatanın çehresini ağardan

Bağışlasın cürmi ile Yaradan

Köylüler toğrusı öğmeye şâyân

Kış yaz demez o dâ'imâ çalışır

Alnından ter akar su gibi sır sır

Perîşân olsa da üst baş çamaşır

İşinde gücünde sanki bir aslan

Şehirli köylerde hoşmerim atar

Köylü şehre gelir hânlarda yatar

Güç belâ arpayı buğdayı satar

Döner biner merkebine gâh yayan" (Vicdânî, 25-26 Nisan 1962: S. 2059-2060, 2)

"Dâstân-ı Zamân" adlı destanının 12. dörtlüğünde de köylünün saflığı, temizliği ve değerlerine bağlılığı üzerinde durulur:

"Köylü sorar hey kardaşlık nedir dans

Yenilir içilir şey mi konferans

Şans ile hâsılı açdık bir avans

Lisân çorbasına ziyâfet gibi" (Îkâz, 21 Ramazân 1342/24 Nisân 1340-1923: Nu. 438-39, 1-2)

Ziyâ, “Cumhuriyet Bayramı” üzerine yazdığı bir “Muhammes-i Mütekerir”inin 4. bendinde, vatan için, millet için, cumhuriyet için köylünün önemine değinerek, milletin geleceğinin parlaması için çalışmayan, ekip biçmeyen bir köylünün kalmaması gerektiğini söyler:

“Sa'y ü gayret âteşi yansın ocaklar hârlasın

Kalmasın bir ferd 'âtil köylü eksin tarlasın

Kevkeb-i ikbâl-i millet parladıkca parlâsın

Bulmasın sahnende ekmek ba'de-mâ bir şarlâtan

‘Îd-i Cumhûriyyetin olsun mübârek ey vatan” (Haber, 26 Teşrinievvel 1926/19 Rebiülâhir 1345: Nu. 176, 2)

Toprağın, tarlaların ve çiftçinin değerini bilen Ziyâ “Sözde Sanatlı Bir Söyleniş” adlı gazelinde, günümüz Türkçesiyle “*Tarlalar servet kaynağıdır, ancak özen-bakım ister; (Ciddi fayda (görmek) dilerse, çiftçiden yardımını kesme*” diyebileceğimiz beytini söyler:

“Mezâri' menba'-ı servetdir ancak ihtimâm ister

Dilersen nef'-i ciddî kat'-ı himmet itme zârî'den” (Îkâz, 25 Muharrem 1342/7 Eylül 1339-1923: Nu: 405-6, 1)

Ziyâ'nın şiirlerinde, “Ne ekersen onu biçersen” atasözümüzü çağrıştıran “arpa-buğday” kullanımı da onun köylüye, çiftçiye verdiği önemi gösterir. Ziyâ üzerine yapılan amatörce çalışmalarda “şâir”, “şiiir” olarak verilen¹, aslında doğrusu Arapça “arpa” demek olan “şa'îr” kelimesi “buğday” kelimesiyle birlikte kullanılarak söz konusu atasözümüz zikredilmiş olur. Ziyâ'nın Çivril'den yazdığı “Bârîka-i Ciddiyyet” adlı gazelindeki sözkonusu beytin doğru şekli şöyledir:

“‘Umûmun celb-i hoşnûdîsi hoş ef'âle tâbî'dir

“Şa'îri ek de buğday bekle” bî-hûde ta'abdandır” (Îkâz, 4 Recep 1343/29 Kânûnısânî 1341-1924:6, Nu: 468-69, 1)

Ziyâ, “Bu da Bir Nev' Söyleniş” adlı gazelinde de aynı atasözünü Türkçe kelimelerle kullanır:

“Yapdığın şer bir de turmuş hayr umarsın der-beder

Oh ne a'lâ memleket “ek arpayı biç buğdayı” (Îkâz, 21 Muharrem 1342/3 Eylül 1339-1923: Nu. 403-4, 1)

Ziyâ'nın bir gazeli, onun köylüyü, çiftçiyi düşünmesini göstermesi yanında, “Bir Yolcunun Gördükleri” seyahat yazısında söylediklerini ve Müslüman Türk çiftçisinin haklarının çiğnendiğini göstermesi bakımından da bir belge durumundadır. Vicdani'nin belirttiğine göre 1929-1930 yılları yağmursuz geçmiş, köylü sıkıntı içindedir: “Dinar taraflarında kırk kuruş keçi vergisini veremeyen köylü hayvanlarını, benim değildir diye dağlara sürüvermiş olduğu

¹ Benzer yüzlerce hata için bk. Mehmet Sarı, “Metin Neşrinde İhtisas ve İhtimam Noksanlığı: Evrâk-ı Hazân Örneği”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and

söylentisi ortalıkta dilden dile dolaşmakta idi..." (Vicdânî, 18 Eylül 1962: S. 2179, 2). Ziyâ, aşağıda metnini verdiğimiz "Vatanın Rençberine" adlı gazelini işte bu sıralarda Dinar'da yazar. Gazelin metni ve günümüz Türkçesine aktarılmış şekli aşağıdaki gibidir:

Gazel

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

(Fâ'ilâtün) (Fa'lün)

"Kırların çökdü kuraklık serine

Akıyor gözyaşı yağmur yerine

Ne olacak hâlimiz ayâ diyerek

Halk düşünmekte derinden derine

Doldı san mezbahâya kurbanlar

Bakışır hüzn ile yek-diğerine

İhtikâr ehline ammâ bayram

Zevke talmış oturup minderine

Yere geçsin bu denî tâ'ife ki

Kâfir; Allâhına, Peygamberine

Müstebidler gibi kahrolsunlar

Muhtekir zümre de tuu yüzlerine

Kuvvetü'z-zahrıdır el-hak vatanın

Mes'adetler dileriz rençberine" (Vicdânî, 18 Eylül 1962: S. 2179, 2)

(Çoraklık kırların başına çöktü, yağmur yerine gözyaşı akıyor.

Halk, halimiz ne olacak acaba diyerek, derinden derine düşünmekte.

Sanki mezbahaya doldurulmuş kurbanlar gibi, hüznü bir şekilde biri birinin yüzüne bakışır.

Amma, minderine oturup zevke dalmış vurguncu ehline bayram.

Allah'ına, Peygamber'ine inkâr eden bu alçak tâife yere geçsin.

Vurguncu zümre de despotlar gibi kahrolsunlar. (Bunların) yüzlerine "tuu"!

Doğrusu, vatanın arka kuvveti olan rençberine kutluluk dileriz).

Gazelde geçen "ihtikâr"¹, "müstedid"², "muhtekir"¹ kelimeleri, Ziyâ'nın seyahat yazısının sonunda değindiğini iddia ettiğimiz; çiftçinin zor şartlarda ürettiği ürünü, halkı kandırarak elinden ucuzca alan yerli ve gayrimüslim tüccarların olduğu görüşümüzü doğrular gibidir.

Ziyâ, Çivril'de yazdığı "Galeyan" adlı bir gazelinde milletin ömrünün işsizlikle ve tembellikle geçtiğini, hâlâ iş görenlerin "Kostoy", "Manok" olduğunu söylerken de ticarete gayrimüslimlerin etkili oluşunu vurgular:

"Atâletle geçer hep 'ömr-i millet

Gören hâlâ işi "Kostoy" "Manok"dur" (Îkâz, 1 Rebiülâhir 1343: 1; Vicdânî, 8 Mayıs 1962: S. 2070, 2)

Ziya, milletin ömrünün "atâlet"le geçtiğini, yine Çivril'de yazdığı sosyal içerikli "Semere-i infial" adlı gazelinde de dile getirir ve boşuna nefes tükettiğinin üzüntüsü içindedir:

"Bir 'atâlet ü sefâhat gidiyor

Korkarım 'âkıbeti hâ'iledir

Boşuna sen de baş ağrıtmaz Ziyâ

Görüyorsun ne disen nâfiledir" (Îkâz, 28 Cemâziyelevvel 1343/25 Kânunuevvel 1340-1923: 1; Vicdânî, 9 Mayıs 1962: S. 2071, 2)

Ziyâ, yine Çivril'de yazdığı "Tefekküh" adlı gazelinde, Cumhuriyetin gelişyle halkın huzur bulduğunu, "Rum"un, "Ermeni"nin baskısından kurtulduğunu söyler:

"Geldi Cumhûriyyet Türkiyye'de bulduk huzûr

Neydi Rum'ı Ermeni'si her biri bir konsolos" (Îkâz, 20 Cemâziyelevvel 1343/15 Kânûnisânî 1341-1924: Nu. 466-67, 1)

Yine bir gazelinde Ziya, "Kavm-i Yehûd" terkihiyle, toplumda Yahudi kavminin, gayrimüslimlerin varlığını, yaygara ile her zaman üste çıkmaya çalıştıklarını söyler gibidir:

"Ey Kavm-i Yehûd yaygaradan vaz geçin artık

"Türk'de arayın şefkati" dirdim hahâm olsam" (Sencer, Mayıs-Ağustos 1947: S. 148-151, 427)

O yıllarda, birçok şehrimizde olduğu gibi Afyonkarahisar'da ticaret, sarraf, basmacı, manifaturacı, yorgancı vb. meslekler yabancıların, gayri müslimlerin elindedir. Ziyâ, "Yurdunu Seven

¹ "Halkın, yiyecek ve içecek gibi zarûrî ihtiyaçlarını ucuz ucuz toplayıp, fırsat bulunca pahalı pahalı satma, vurgunculuk, madrabazlık" (Devellioğlu)

² Despotlar, İstibdâdda bulunanlar.

Yurdunun Malını da Sever" adlı manzumesinde halkı uyandırmaya çalışırken gayrimüslimlerin varlığını ve etkili oluşlarını da dile getirir:

"İstemem virseler 'Acem şalını

Çul olsa da giyerim yerli malını

Peynir ekmek yerim ağzıma almam

Yabancıнын kaymağını balını

Sülük gibi kanımızı emdiler

Bırak Garbın pullusunu alını

Şu yurdun bağına bir hayrın yoksa

Elin ile kırma bârî dalını

El maliyle aygırlığa yeltenen

Yarı yolda atar bir gün nalını

Bu vatanın öz evlâdı değildir

Anlamayan gözetmeyen hâlini

Her şeyde yerliye can atar Ziyâ

Sevenler yurdunu hem hilâlini" (Sencer, Birinci Kânun, 1937: S. 62, 25-26)

Ziyâ'nın manzum ve mesur eserlerinde dile getirdiği bu konu, gerçekten de o zamanlar Afyonkarahisar merkezde ve ilçelerinde her türlü ticareti elinde tutan gayrimüslim tüccar ve esnafın varlığı ve gücü ve Müslüman-Türk halkı üzerindeki baskısı belgelerle ve yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur (bk. Görktan, 1984; Küpeli 2002: 568; Polat, 2005: Polat, 2011; Bayar 2011: 29; Özpınar, 2014: 66; Özpınar, Aralık 2014: 5-13).

Öğretmen Enver Ergun'un, *Gençliğin Sesi* gazetesinde "Vicdani" imzasıyla yayınladığı ve Merhum Bekir Gümüş'ü anlattığı "Afyon Kıymetli Bir Evlâdını Kaybetti" başlıklı tefrikasında I. Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda Afyonkarahisar'da önemli sanatların Ermenilerin elinde olduğunu söylemesi de bir belge durumundadır:

"Birinci Dünya Savaşından önce memlekette en önemli sanatlar hep Ermeni vatandaşların elinde idi. Terzilik, kunduracılık, bakırcılık, çilingirlik, dülgerlik, marangozluk, dökmeçilik, katmacılık, kuyumculuk, tüfencilik tamamen Ermeniler elinde olduğu gibi yorgancılık, yapıcılık, taşıcılık da kısmen onların elinde idi. Bir Ermeninin yaptığı ev, işlediği taş ve diktiği yorgan ile bir Türkün yaptıkları arasında zarafet ve metanet bakımından çok farklar görülürdü. İşte ince sanatlar şöyle dursun, ayağımıza takacak bir pantolon, evimize takacak bir kilit bile yapamazdık. Birinci Cihan harbi içinde Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğuna ihanetleri ve Türk ordusunu arkadan vurmağa teşebbüsleri sabit olunca bunları zararsız bir hale getirmek için mühim mevkilerden ve şehirlerden imparatorluk içerilerine doğru sürülmeğe başlandı. Bu vaziyet karşısında memleketimizdeki Ermeniler tamamen sürülecek olursa halk ihtiyaçlarını nasıl temin edebilirdi. İşte bu fikri ilk defa bulan düşünen Bekir Gümüş olmuştı. Her sanat

¹ vurguncu

erbabından birer ustanın sürgünden affedilmesi ve ustanın yanına Türk çocuklarından çıraklar verilerek sanatı bu çocuklara öğretmeleri hususunda Ermeni ustasının mecbur tutulmasını o zamanın iktidar partisi olan İttihat ve Terakki Partisine teklif etmek cesaretini o gösterdi. Parti içtimasında fikirlerini müdafaa ederek vilayet heyet-i merkeziyesine tasvip ettirdi. İşte bu günkü gördüğümüz terziler, kunduracılar, bakırcılar, çilingirler vesaire hep merhum Bekir Gümüş'ün düşüncesinin mahsulü olarak memlekette bırakılan sanatkâr Ermenilerin öğrettikleri çırakların çıraklarıdır. Merhumun bu hizmeti Afyon tarihinde unutulacak bir hizmet değildir. Ruhu şad olsun" (Vicdani, 11 Mart 1963: S. 2324, 1)

"Balkan Harbinden evvel ve sonra şimdiki manifaturacıların oturduğu dükkânlar hep Ermeni bezirgânların elinde idi. Burasına sıra bezirgânlar nâmı verilirdi. Şimdi Alimoğlu Hacı Paşa'nın ardiye ve yazıhane yaptığı yerde İbranosyan mağazası denilen iki katlı büyük bir mağaza vardı ki içinde Ermeni gençlerinden otuz tezgâhtar ve kâtip çalışırdı. Bekçileri ve hamalları da Türklerdendi. Bu mağazada her çeşit manifatura satıldığı gibi okka basması denilen ve okkası 30 paraya satılan basma da satılırdı. Bir okka: 1280 gr. Afyon'da bir kaç tane Türk manifaturacı vardı, amma Ermenilere rekabet edemezlerdi. Çünkü, uhud-i atika denilen kapütülasyon belâsı sayesinde ithal malları ecnebi sefarethanelelerine gümrüksüz olarak geliyor onlar da gelen malları Ermeni, Rum gibi Hristiyanlara veriyorlardı. Ermeniler gümrüksüz malı ucuza aldıklarından Türk bezirgânlarını hiç yaşatmazlardı. Bilhassa ufak esnaf hiç yaşayamazdı. O zamanlar Afyonda kuvvetli sermayesi olan iki İslam mağaza sahibi vardı. Bir Akosmanoğlu, diğeri Kesrizadeler. Şirket kurmak suretiyle kuvvetli sermaye elde etmek fikrini ilk defa Hacı Bekir Gümüş meydana ayırmıştır. Hacı Bekir Gümüş memleketin Ermeni inhisarından kurtulması için Müslümanların şirket olması lâzım geldiğini ve hatta zaruri olduğundan bahs ile propoganda yapmağa bşladı ve muvaffak da oldu. İşte bu propoğanda sayesinde Emniyet Şirketi nâmı altında bir şirket onun gayretiyle kuruldu ve kendisi de şirkete müdür oldu. Parasını kullanamıyan zenginlerimize kazancını anlatarak teşvik etti ve kendisi de ortaklığa girerek Tasarruf Şirketi nâmı altında ikinci bir şirketin kurulmasına sebep oldu. Bu şirketin müdürü beraber çalıştığı fikir arkadaşı Muhacir ahmet Kemal Efendi isminde bir zattı. Yine bu propoğanda ve gayret sayesinde İktisat Şirketi kuruldu. Müdürü Kadı Osman Efendi idi. Kanaat Şirketi kuruldu. Müdürü Halim Hoca idi. Köylü Şirketi kuruldu. Müdürü Münür Çelebi idi. Deri Anonim Şirketi kuruldu. Müdürü Hasan Lâmi Bey idi. Şeker Anonim Şirketi kuruldu. Müdürü Selânikli Hasan Bey idi. Bu şirketlerdeki ortaklar bilâhare uyanarak birer birer ayrıldılar. Kendi nam ve hesaplarına çalışmağa başladılar ve yaşattılar. İşte memleketimizde bu uyanışı yapan ve yaratan Hacı Bekir Gümüş'tür. Onun emsalsiz gayret ve teşebbüsleri sayesinde Afyonun ticari ve içtimai çehresi değişti ve yükseldi. Ruhu şad olsun". (Gençliğin Sesi, Y. 7, 12 Mart 1963, S. 2325, s. 1-2)

Özer Küpeli'nin Afyonkarahisar Şeriyeye Sicilleri'nden hareketle yaptığı çalışmada zikrettiği, konumuzla ilgili şu bilgileri de dikkate almak gerekir: "Gayrimüslimlerin uğraştıkları iş kollarına gelince kumaş ticareti, elbise ticareti ve satışı, boyacılık, iplikçilik, kasaplık, yemenicilik, terzilik, dülgerlik, keçecilik, kundakçılık, tüfenkçilik, tahmisçilik tespit edebildiğimiz mesleklerdir" (Küpeli, 2002: 580); "Gayrimüslimler Tanzimat sonrasında şehir ekonomisini yaptıkları ticaret ile yönlendiren ve hareketlendiren unsurlar olmuşlardır. Tanzimat döneminin onlara sağladığı imtiyazların yanı sıra ticaret ile uğraşmaları onları zenginleştirmiş, kendi mahallerinin dışına taşarak şehrin diğer yerlerinden ve şehrin yakın çevresinden ev, dükkân, tarla ve bağ gibi gayrimenkullerin alımına yöneltmiştir" (Küpeli, 2002: 580). Vicdani'nin ve

Özer Küpeli'nin verdiği bu bilgiler de Afyonkarahisar'da gayrimüslimlerin varlığını ve nedenli etkili olduklarını gösterir.

Adanalı Ziyâ seyahat yazısını, henüz köy görünümünde olan Çivril merkezinde devlete ve şahsa ait birkaç bina dışında yapılaşmanın olmadığını, hatta halkın gideceği bir hamamcığının bile bulunmadığını esefle belirterek, Çivril'in âdetâ yarı medeniyetle göçebeliliğin gelişigüzel uyumundan teşekkül etmiş bir yer olduğunu ve buranın zamanla keşfedeceği meziyetlerini ve güzelliklerini "İnşâ'allah" yavaş yavaş yazacağını söyleyerek bitirir.

SONUÇ

Adanalı Ziya'nın, incelediğimiz yüzlerce manzumesinden ve ulaşabildiğimiz mensur eserlerinden hareketle, bir şâir ve nâsir oluşu yanında zamanının bir fikir adamı, bir düşünürü, bir filozofu, bir münevveri olduğunu söyleyebiliriz. O gerçek bir mümin olarak haksızlıklar karşısında susmamış; diliyle, kalemiyle mücadele etmiş, kendisine "deli" denmesine, hapse atılmasına, Fizan'a sürülmesine rağmen hak ve hakikatten sapmamış ve doğruları söylemekten geri durmamıştır. İstibdat'ın baskıcı yönetimi karşısında koyun sürüsü gibi yaşamaktansa feryat etmeyi ve yanlışları dile getirmeyi yeğleyen Ziya;

"Kuşçağız sen de mi dil-teşne-i hürriyyetsin

O ufak cüsseye sığmaz ne bu feryâd-ı medîd

Âdem oğlu seni hoş savtın için kor kafese

Sus ki âzâdeliğe susmada var varsa ümîd" (Haber, 23 Mayıs 1927: Nu. 222, s. 2; Son Haber, 11 İkinci Kânun 1932: Nu. 1238, s. 2)

kıt'asında sesinin güzelliğinden dolayı kafese konulan bülbüle seslenerek, "Kuşçağız (benim gibi) sen de mi hürriyete susadın? Bu sürekli feryat edişin (durmaksızın ötüşün) o ufak cüsseye sığmaz. İnsanoğlu seni hoş ötüşün için kafese koyar. Özgürlüğe kavuşma umudun var ise, "sus" diyerek bülbüle yol gösterir, ama kendisi susmaz, susamaz. Çünkü o samimi bir Müslüman olarak haksızlık karşısında susulmayacağını; eliyle, diliyle ve kalben mücadele edileceğini çok iyi bilmektedir.

Adanalı Ziyâ, yaşayışı ve eserleri itibarıyla halkçı, vatanperver bir edibimizdir. Şiirlerinde aşk, adalet, hürriyet ve vatan temaları yanında, yaşadığı dönemi ve karşılaştığı zorlukları dile getiren hicivleri, felsefi şiirleri de dikkat çekicidir. Ziyâ, manzumelerinde olduğu gibi mensur yazılarında da hayatı boyu iç içe yaşadığı halkın dertlerini dile getirir. Bir yolculuk hatırasını anlatırken bile halkın dertlerini, çilelerini, sıkıntılarını dile getiren Ziyâ, meseleleri sadece teşhis etmekle kalmaz; siyasileri uyararak çözüm yolları da gösterir. Makalemizin oluşmasına temel teşkil eden "Bir Yolcunun Gördükleri" yazısının sonunda Ziyâ'nın değindiği Müslüman çiftçinin ürettiği malın, gayrimüslim tüccarlarca ucuzca alındığı, bu haksızlığa yetkililerin göz yumdukları tespiti, yukarıda verdiğimiz kaynaklarda yer alan bilgilerle de teyit edilmektedir.

Edebiyatta "yed-i tûlâ" sâhibi olan Ziyâ, zamanının üdebâ vü şu'arâsı arasında öne geçerek, "tarz-ı nazm ü nesr"de cümlelerinin düzgünlüğü ile sebk-i kelâm eylemiştir. Bu seyahat yazısında da "nesr" alanında gücünü gösteren Ziyâ, yanında yer aldığı çiftçinin bir meselesini teşhis etmiş ve çözüm yolu göstermiştir.

KAYNAKLAR

- Aygen, M. Saadettin, (31 Ağustos 1961), "Adanalı Ziya'nın Ölüm Yıldönümü", Türkeli, Y. 1, S. 250, s. 1.
- Bayar, Muharrem, (Ağustos 2011), "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre: Karahisar-ı Sahip Sancağında Türk-Ermeni İlişkileri", Taşpınar, S. 6, s. 29-39.
- Çizmeciler, Osman, (7-10 Temmuz 1970), "Divan Edebiyatının Son Yolcusu Adanalı Ziya Bey", Kocatepe Gazetesi, S.1490-1493, s. 2.
- Devellioğlu, Ferit, (1993), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 11. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Gökdemir, (27 Ağustos 1935), "Adanalı Ziya", Taşpınar, C. 3, S. 34, s. 175-176.
- Görktan, Behçetoğlu Muzaffer, (29 Mayıs-4 Haziran 1984), "Afyon Ermenileri", Özden Gazetesi, Yıl:14, Nu. 693-694, 695, 696, İstanbul.
- Gövsâ, İbrahim Alaattin, (?), "Ziya", Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 413, İstanbul.
- Haber, (26 Teşrinievvel 1926/19 Rebiülâhir 1345), Nu: 176, s. 2.
- Haber, (28 Mart 1927/24 Ramazan 1345), Nu: 210, s. 2.
- Haber, (23 Mayıs 1927), Nu: 222, s. 2.
- Îkâz, (14 Muharrem 1342), s. 1.
- Îkâz, (21 Muharrem 1342), s. 1.
- Îkâz, (25 Muharrem 1342), s. 1.
- Îkâz, (7 Rebî'ülevvel 1342), s. 1.
- Îkâz, (21 Ramazân 1342), s. 1-2.
- Îkâz, (12 Şaban 1342), s. 1.
- Îkâz, (13 Şaban 1342), s. 1.
- Îkâz, (21 Şaban 1342), s. 1.
- Îkâz, (7 Ramazan 1342), s. 1.
- Îkâz, (4 Recep 1343), s. 1.
- Îkâz, (1 Rebiülâhir 1343), s. 1.
- Îkâz, (8 Rebiülâhir 1343), s. 1.
- Îkâz (13 Cemâziyelâhir) 1343, s. 1.
- Îkâz, (20 Cemâziyelevvel 1343), s. 1.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, (1988), "Adanalı Ziyâ", Son Asır Türk Şairleri, C. 4, s. 2070, İstanbul.
- (K.), (1998), "Ziyâ", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 8, s. 660, Dergâh Yayınları, İstanbul.

- Karahan, Abdulkadir, (1988), "Ziya", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 1, s. 353, İstanbul.
- Küpeli, Özer, (10-11 Ekim 2002), "Şeriyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarına Doğru Afyonkarahisar'da Gayri Müslimler (1844-1848)", VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, s. 568-580.
- M. Tacettin, (1933), Adanalı Ziyâ ve Eserleri, Babalık Matbaası, Konya.
- Nasrattınoğlu, İrfan Ünver, (10-11 Ekim 2002), "Afyonkarahisar'a Aşık Bir Şair Adanalı Ziya", VI. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, s. 63-78.
- Özpınar, Hasan, (2014), "Arşivden Yapraklar", Taşpınar, S. 11, s. 66.
- Özpınar, Hasan, (Aralık 2014), "1912 Yılında Afyonkarahisar'da Ticari- Sosyal Hayat ve Ermeniler", Taşpınar, S. 13, s. 5-13.
- Polat, Zelkif, (2005), XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Afyonkarahisar'da Gayrimüslimler, AKÜ S.B. Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Polat, Zelkif, (2011), Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Afyonkarahisar'da Ermeniler (1839-1923), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Afyonkarahisar.
- Sarı, Mehmet, (29-30 Eylül 1995), "Afyonkarahisar'a Hizmet Etmış Yabancı Meşhurlar ve Gülaboğlu Muhammed Askerî", 4. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar, s. 143-150.
- Sarı, Mehmet, (2001), "Afyonkarahisarlı Heccav Şairler", Afyonkarahisar Kütüğü, C. II, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyon, s. 59-82.
- Sarı, Mehmet, (2007), "Ziyâ-Adanalı", Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., C. 8, s. 736, Ankara.
- Sarı, Mehmet, (Abril 27-29, 2017.), "XIX. Yüzyıl "Tarz-ı Kadim" Şâiri Adanalı Ziyâ ve Hicivleri", Innovation and Global Issues in Social Sciences Congress Publications, Patara/Antalya.
- Sarı, Mehmet, (Abril 27-29 2017), "XIX. Yüzyıl "Tarz-ı Kadim" Şâiri Adanalı Ziyâ ve Hicivleri", Innovation and Global Issues in Social Sciences Congress Publications, Patara Congress Bok, 1185-1211.
- Sarı, Mehmet, (3-5 Mayıs 2018), "Adanalı Ziyâ'nın Mensur Yazılarından "Bir Yolcunun Gördükleri" ve Düşündürdükleri", 4. Uluslararası Asoscongress, Alanya Alaattin Keykubat Üniversitesi, Alanya.
- Sarı, Mehmet, (18-20 Nisan 2019), "Adanalı Ziyâ'nın Tevhîd ve Münâcât Manzûmeleri", Asoscongress 6. Uluslararası Filoloji Sempozyumu, Alaattin Keykubat Üniversitesi, Alanya.
- Sarı, Mehmet, (Temmuz 2019), "Adanalı Ziyâ'nın Tevhîd ve Münâcât Manzûmeleri", Asos Journal -The Journal of Academic Social Science-Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Y. 7, S. 94, s. 91-122.

- Sarı, Mehmet, (27-29 Nisan 2019), "Metin Neşrinde İhtisas ve İhtimam Noksanlığı: "Evrâk-ı Hazân" Örneği", Asead V. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Kemer-Antalya.
- Sarı, Mehmet, (2019), "Metin Neşrinde İhtisas ve İhtimam Noksanlığı: Evrâk-ı Hazân Örneği", Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları (ASEAD) Eurasian Journal of Researches in Social and Economics (EJRSE), Cilt 6, Sayı 7, s. 145- 204).
- Sarı, Mehmet, (2019), "Adanalı Ziyâ", Afyonkarahisar Edebiyatı, Afyonkarahisar Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Afyonkarahisar, s. 505-510.
- Sarı, Mehmet, (5-7 Nisan 2018), "Adanalı Ziyâ'yı Anlamak", VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu, Afyonkarahisar.
- Sarı, Mehmet, (Ekim 2019), "Adanalı Ziyâ'yı Anlamak", VIII. Uluslararası Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, Afyonkarahisar, s. 199-214.
- Sarı, Mehmet, (2019-baskıda), "Adanalı Ziya'nın Hayatında ve Şiirlerinde Meyhane", (Haz..Emine Gürsoy Naskali), Meyhane Kitabı, s. 203-260, Kitabevi, İstanbul (baskıda).
- Sencer, Bekir Sıtkı, (29 Birincikânun 1936), "Adanalı Ziyadan Parçalar", Taşpınar, C. 5, S. 50, s. 26.
- Sencer, Bekir Sıtkı, (Birinci Kânun, 1937), "Adanalı Ziya'dan Parçalar", Taşpınar, C. 6, S. 62, s. 25-26.
- Sencer, Bekir Sıtkı, (Ağustos 1939), "Adanalı Ziya'dan Parçalar", Taşpınar, C. 7, S. 77, s. 95.
- Sencer, Bekir Sıtkı, (Mayıs-Ağustos 1947), "Adanalı Ziya'dan Parçalar", Taşpınar, S. 148-151, s. 427.
- Son Haber, (11 İkinci Kânun 1932), Nu: 1238, s. 2.
- Tunç, Taner, (23/10/2018), "Ziyâ (Adanalı)", Türk Edebiyatında İsimler Sözlüğü II, 20. Yüzyıldan Günümüze 1890-1985.
- Vicdanî, (1962-1963), "Adanalı Ziya-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, Afyonkarahisar, 2 Nisan 1962, S. 2039, s. 2 ile 10 Temmuz 1963, S. 2421, s. 2 (arası muhtelif sayılarda 382 tefrika).
- Vicdanî, (20 Nisan 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2055, s. 2
- Vicdanî, (21-23 Nisan 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2056-2057, s. 2.
- Vicdanî, (24 Nisan 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2058, s. 2.
- Vicdanî, (25-26 Nisan 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2059, s. 2.
- Vicdanî, (28 Nisan 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2062, s. 2.
- Vicdanî, (30 Nisan 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2063, s. 2.
- Vicdanî, (1 Mayıs 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2064, s. 2.
- Vicdanî, (2 Mayıs 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2065, s. 2.
- Vicdanî, (4 Mayıs 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2067, s. 2.

- Vicdânî, (5 Mayıs 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2068, s. 2.
- Vicdânî, (8 Mayıs 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2070, s. 2.
- Vicdânî, (18 Mayıs 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2075, s. 2.
- Vicdânî, (19 Mayıs 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2076, s. 2.
- Vicdânî, (26 Mayıs 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi Gazetesi, S. 2082, s. 2.
- Vicdânî, (14 Ağustos 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2149, s. 2.
- Vicdânî, (15 Ağustos 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2150, s. 2.
- Vicdânî, (16 Ağustos 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2151, s. 2.
- Vicdânî, (18 Eylül 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2179, s. 2.
- Vicdânî, (24 Ekim 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2209, s. 2.
- Vicdânî, (27 Ekim 1962), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2212, s. 2.
- Vicdânî, (2 Ocak 1963), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2269, s. 2.
- Vicdani, (11-12 Mart 1963), "Afyon Kıymetli Bir Evlâdını Kaybetti", Gençliğin Sesi, S. 2324, s. 1 ve S. 2325, s. 1-2.
- Vicdânî, (30 Mayıs 1963), "Adanalı Ziyâ-Hayatı ve Şiirleri-", Gençliğin Sesi, S. 2385, s. 2.
- (Yersel), Faruk Şükrü, (19 Eylül 1934), "Adanalı Ziya", Taşpınar, C. 2, S. 23, s. 193-195.
- Yılmaz, Mehmet, (1992), Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözlük-Ansiklopedik Sözlük-, İstanbul.
- Yüksel, İbrahim (2007), "Bir Mezarda Üç Şair (Adanalı Ziya, Çizmecioğlu Vehbi, Ali Türk Keskin)", VII. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Ankara, s. 379-392.

SÖZLÜK

(Metinlerde geçen bazı kelime ve terkipler)

âfât-ı semâviyye vü arzıyye: gökten ve yerden gelen felaketler

ahvâl: durumlar, haller

ahvâl-i mahall: o yöreye mahsus durumlar

'ale'l-husûs: hele

a'vec: eğri büğrü

bâ-husûs: hususiyle

bahşende: veren, bağışlayan

bedeviyet: göçebelik

berây-i istirâhat: dinlenme maksadı

bezl-i gayret: elinden geldiği kadar gayret

bi't-tab': tabîi olarak

câlib-i dikkat: dikkat çeken

câlib-i râğbet: râğbet çekici

ciğer-hırâş: ciğer tırmalayan

der-dest i ta'mîr: tamir yapılmakta

dest-i ihtikâr: vurguncu el

deverân: dönüp durma, dolanma

ebniye: binalar

efvâh-ı 'aceze: beceriksiz ağızlar

emâkin-i resmiyye vü şahsiyye: şahsî ve resmî mahaller/yerler
fark-ı intizâm: düzgünlük farkı
ğurebâ: garipler
hâlât-ı musâhib-engîz: yöneticilerle dostluk kuranların durumları
hayfâ: yazık
hedef-i 'azîmet: gidiş hedefi
hey'et-i mecmû'a: genel görünüş
ikmâl: tamamlama
ilâ-nihâye: sonuna kadar
imtizâc: uyuşma
kabil-i inkâr: inkârı mümkün
kıllat: kıtlık, azlık
küll-i yevm: her gün
ma'al-mesârr: meserretle, sevinçle
mahâsin ü mezâyâ: meziyetler ve güzellikler
mahsûlât: ürünler
ma'îşet-i 'aceze vü fukarâ: fakirlerin ve zayıfların geçinmesi
maskat-ı re'si: doğulan yerde, vatan
mecrâ: kaynak, yer
memnû'iyet: yasak edilme
merâci'-i resmiyye: yöneticiler
mevâki'-i sâ'ire: diğer yerler
mihen ü meşâkk: eziyet ve sıkıntılar
miyân: ara
mûcib: icab eden
mu'vecc: dalgalı
müntehâ-yı hudûd-ı seyâhat: seyahat sınırının sonu
mürûr u 'ubûr: gelip geçme
mütahassıl: meydana gelen
müz'ic: rahatsızlık verici
nazaran: göre

nazar-ı ıttılâ': öğrenme, tanıma maksadıyla bakma
nebe'ân iden: kaynayan
nehâren: gündüzün, gündüz vakti
nîm-medeniyyet: yarı medeniyet
pey-der-pey: birbirinin ardı sıra; yavaş yavaş
pister: yatak, döşek
pür-tehevür: çok hırslı-köpürerek
rûy-i müsâ'ade: elverişli bir ortam
sâ'ir: diğer
seyr-i âsûde: rahat yolculuk
sukût: düşme, inme
şâyân-ı temâşâ: seyretmeye değer, uygun
tahzîr: sakındırma, menetme
tazyîk: sıkıntı verme
tevehhüm: vehimlenme, kuruntuya düşme
te'yîden: kuvvetlendirerek
'ulûvv-i himmet: gayretin, himmetin büyüklüğü
vesâ'it-i nakliyye: ulaşım araçları
vücûb: lüzumlu olan
zahâ'ir-i ihtiyâcât: ihtiyaç-duyulan yiyecekler

FOTOĞRAFLAR

Fot. 1: Soldan sağı: Adanalı Ziya Bey, Recai Bey, Eşref Bey, Enver Bey (Vıcdânî) (*Gençliğin Sesi*, 19 Nisan 1962, S. 2054, s. 2)

Fot. 2: "Büyük Şâ'irimizin Gazetemize İltifatı": *İkâz Gazetesi*, 14 Muharrem 1342/ 27 Ağustos 1339-1923, s. 1.

Fot. 3: "Tahzîr": İkâz Gazetesi, 21 Şabân 1342/ 27 Mart 1340-1923, s. 1.

Fot. 4: "Te'ssür", "Te'ssüf": İkâz Gazetesi, 7 Ramazan 1342/10 Nisan 1923, s. 1.

Fot. 5: "Bir Yolcunun Gördükleri" (Orta sütun), *İkâz Gazetesi*, 8 Rebiülâhîr 1343/ 5 Teşrîn-i sâni 1340-1923, s. 1.

Fot. 6: "Bir Yolcunun Gördükleri" (Devamı-orta sütun), *İkâz Gazetesi*, 8 Rebiülâhîr 1343/ 5 Teşrin-i sâni 1340-1923, s. 1.

Fot. 7: Merhum Adanalı Ziya Bey'in cenaze merasimi resmi (*Gençliğin Sesi*, 10 Temmuz 1963, S. 2421, s. 2)

Fot. 8: Mehmet Sarı İkaz gazetesini incelerken.